

Döne Arslan

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE KIRGIZ TÜRKÇESİNDE ANIYTIYLIK

Döne Arslan

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KIRGIZ TÜRKÇESİNDE BELİRLİLİK

Доне Арслан

ОПРЕДЕЛЕННОСТЬ В ТУРЕЦКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Done Arslan

THE DEFINITENESS IN TURKEY TURKIC AND KYRGYZ TURKIC

УДК: 494.3

Bazı dillerde belirlilik ya da belirtme için müstakil bir belirlilik eki (harf-i tarif, definite suffix) bulunmaktadır. Türk dili tarihine bakıldığında belirlilik için kullanılmış bir eke rastlanmamaktadır. Fakat belirlilik için bir ek kullanılmamış olması Türk dil ve lehçelerinde belirlilik olmadığını göstermez. Bilindiği gibi Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesi kelime ve cümle yapısı bakımından ortaklık gösteren lehçelerdir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki belirlilik gösteren yapılar üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: belirlilik, Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

Кээ бир тилдерде аныктык же болбосо аныктоо үчүн атайын аныктоочу мүчө(definite suffix) колдонулат. Түрк тилдеринин тарыхына кайрыла турган болсок, аныктык үчүн атайын бир мүчө колдонулган эмес. Бирок аныктоочу мүчөнүн жоктугу түрк тилинде жана диалектеринде аныктык болгон эмес дегенге жатпайт. Белгилүү болгондой эле түркия түркчөсү жана кыргыз түркчөсү сөз жана сүйлөм түзүлүшү тарабынан бири-бирине окшош тектеги тилдер. Бул иште түркия түркчөсүндө жана кыргыз түркчөсүндөгү аныктык билдирген түзүлүштөр изилдөөгө алынды.

Негизги сөздөр: аныктык, кыргыз түркчөсү, түркия түркчөсү.

В некоторых языках для определенности или же утверждения используют самостоятельный аффикс (определенный суффикс harf-i tarif). В истории тюркских языков не встречается подобного аффикса, используемого для выражения определенности. Однако, это не доказывает отсутствие явления «определенность» в тюркских языках и диалектах. Как известно, турецкий и кыргызский языки являются языками, схожими по лексическим и синтаксическим признакам. В данной работе будет акцентировано внимание на структуре, выражающей определенность в турецком и кыргызском языках.

Ключевые слова: определенность, кыргызский язык, турецкий язык.

In some languages, there is a separate defining suffix for definiteness or assertion (article, definite suffix). When examining Turkish language history, it hasn't been met any suffix used for definiteness. But not being used any suffix for definiteness doesn't mean that there isn't definiteness in Turkish languages and dialects. As it is known, Turkey Turkic and Kyrgyz Turkic are the dialects which show association in terms of vocabulary and sentence structure. In this study, it is going to be studied on the structures showing definiteness in Turkey Turkic and Kyrgyz Turkic.

Key words: Definiteness, Kyrgyz Turkic, Turkey Turkic.

Türk dilinde ana hatlarıyla iki tür “belirtme” vardır:

1. Cümlede belirtme

a. Belirtme eki

2. Kelime grubunda belirtme

a. İyelik grubu (İyelik ekleri)

b. İsim tamlamaları (İlgi eki)

c. Sıfat tamlamaları

d. Birleşik isimler

e. Unvan grubu

1. Cümlede Belirtme:

Cümlede geçişli fiilin doğrudan etkilediği kişi ya da nesne, yüklem hâli ekini alarak yüklem anlamından uzaklaşır ve belirli duruma gelir (Kapı+yı açtı). Böylece yüklem hâli eki, üzerine geldiği nesnenin doğrudan yüklemden etkilendiğini göstermekle kalmaz; aynı zamanda nesneyi belirli/belirtili hâle getirir (krş. Grönbech 1995: 135-136).

Bazıları çayı, kahveyi, çorbayı ve her çeşit içkiyi çabucak içerdi. (T. Buğra, İbiş'in Rüyası, 102.)

Cümlelerini daima önündeki masaya indirdiği sert bir yumrukla bitiriyordu. (R. Nuri Güntekin, Damga, 84.)

Kırgızcada da belirtme eki cümleye belirlilik kazandırmıştır.

Kırgız Türkçesinde belirtme ekinin varyantları şunlardır: “nı / ni / nu / nü / dı / di / du / dü / tı / ti / tu / tü;-n

Balıkçını balıkçı alıstan taaniyt. (Kırgız Makal Lakaptarı, 124)

Bul til, Sovyetter Soyuzunda ekinçi orundu eeleyt. (Tabılga 25)

Cumşak aytkan mesel söz, muz cüröktü eritet. (Kırgız Makal Lakaptarı, 139)

Colun taap irdasa/ Kubanıç eken ır degen. (Kırgız Makal Lakaptarı, 139)

K. Grönbech, şu ifadelerle yüklem hâli ekinin belirtme işlevine vurgu yapmıştır: “Konuşucu, dinleyicinin de bildiğini kabul ettiği bir konuyu göz önüne almışsa, daima yüklem hâli ekine yer vermek zorundadır (eğer nesne başka türlü belirlenmemiş ise) Modern ağızların ekserisinde yüklem hâlinin bu kullanılışı tek başına hâkim duruma geçmiştir; o zaman, bu durumda yüklem hâli, bizim harf-i tarifimize tekabül eder” (Grönbech 1995: 136). Benzer görüşler Leyla Karahan ve O. Baba (2001: 18) tarafından da dile getirilmiştir. Karahan, “...ekin görevinin diğer hâl eklerinde olduğu gibi, münasebet kurmak, bağlantı saptamak değil, nesneyi belirli kılmak olduğunu...” savunmuştur (Karahan 1999: 608). Erdoğan Boz ise, “...yüklem ve belirtme terimlerinin ayrı ayrı kavramları

karşıladığı...” görüşündedir. (Boz 2007: 105).

2. Kelime grubunda belirtme

Kelime gruplarında (isim tamlaması, iyelik grubu) ise isimler, başlıca ilgi hâli ve iyelik eklerinin yardımıyla belirli duruma getirilir. Belirtili isim tamlamalarında kullanılan ilgi eki, tamlayıcı bağımsızlaştırarak belirliliğin derecesini artırır. Her tamlamada olduğu gibi, ilgi eki almamış belirsiz/belirtisiz isim tamlamalarında da (ör. oda kapısı), kısmen belirlilik kavramı vardır. Bu nedenle her tamlamada ikinci unsur (ör. kapısı), belirtilen olarak adlandırılır.

İsmin anlamını daraltarak kısmen belirlilik kazandıran başka kelime grupları da vardır. Bu kategoride başta sıfat tamlamaları olmak üzere, birleşik isim, unvan grubu sayılabilir (krş. Karahan 2004: 1618). Sıfat tamlamalarında, ikinci unsur doğrudan sıfat tarafından belirtildiği/nitelendirildiği için ayrıca bir ek kullanmaya ihtiyaç duyulmamıştır. (ör. mavi deniz). Aynı durum birleşik isim (ör. Zeynep Korkmaz) ve unvan grubu (ör. Kök Tigin) için de geçerlidir.

Kendiliğinden belirli olan özel adlar ve diğer kelime grupları hariç, isimlerde belirlilik kavramının başta üçüncü teklik şahıs olmak üzere, iyelik ekleri ve yükleme hâli ekiyle sağlandığı söylenebilir. İsimleri fiilden bağımsız olarak belirten üçüncü teklik şahıs iyelik eki, belirtme kavramı bakımından yükleme hâli ekine göre çok daha işlevseldir.

a. İyelik grubu:

Birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri, ilgili şahısların sahip olduğu şeyi gösterirler. Bu nedenle eklendikleri isimler, sadece zamirlerle kullanılabilir. Grönbech'e göre, “Bir şeyin ona sahip olanla münasebeti, ekin sadece, mümkün kullanılışlarından biridir. O hâlde 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, sadece harf-i tarifin özel şekilleri olarak görülmelidir” (Grönbech 1995: 84).

Babam, yerde yemeğe, bulgurdan yapılan ve haşlanmış taze asma yaprağı ile yenilen batırıklara müthiş kızardı. (O. Kemal, Baba Evi, 26)

Belki anneniz kırılır diye düşünmüyorsunuz. (Halide Edip Adıvar, Akile Hanım Sokağı, 209.)

Evet, aklımız durdu. (A. Nesin, Zübük, 173)

Kırgız Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi iyelik eki alan kelime belirli hale gelir:

Menin atım Yaruk. (Barsbek - Kırgızdardın Kaganı, 6)

Canında kim otursa, suluuy oşo. (Kırgız Makal Lakaptarı, 125)

Çeçendin tili köpkö ortok, / Çeberdin kolu elge ortok. (Kırgız Makal Lakaptarı, 37)

Caman adam- öz ıriskısına özü tüküröt. (Kırgız Makal Lakaptarı, 96)

Biz dağı bir balanız emes belek? (Köçmөндөр Kagılışı, 19)

Hâlbuki üçüncü şahıs iyelik eki alan isimler, hem zamirle hem de şahıs ve nesne adlarıyla kullanılabilir. Ek, tamlayıcı insan olmayan tamlamalarda, her zaman sahiplik/aitlik kavramı taşıyabilir. koyun sürüsü (Koyun, sürünün sahibi değildir). gül bahçesi, yıldız bağları vb.

Bu örneklerde üçüncü teklik şahıs iyelik eki, sadece belirtme görevi üstlenmiştir. Üçüncü teklik şahıs iyelik

eki ile yükleme hâli ekinin görevi, “belirtme” noktasında kesişmekte ve zaman zaman gramatikal karışıklığa neden olmuştur.

İyelik eki almış her isim, bir ölçüde belirlidir. Ancak belirli durumdaki bütün isimler, üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış olsalar bile, her zaman başka bir şahsa ya da nesneye ait değildir.

İyelik ekleri (İng. possessive suffix), genel olarak, eklendikleri ismin bildirdiği nesnenin ait olduğu şahıs ya da varlığı gösteren eklerdir. Diğer bir deyişle, şahsın sahip olduğu varlığı veya bir bütünün parçasını belirtirler. Türk dilinde, birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri, sadece zamirlerle (ben, sen) kullanılmakta ve ilgili şahıs zamirinin mülkiyetini göstermektedir. Diğer iyelik eklerine göre çok daha geniş bir kavram ve kullanılış alanına sahip olan üçüncü şahıs iyelik eki ise, şahıs zamirinin yanı sıra, isimler ve diğer zamirle de kullanılmaktadır. Bu bakımdan üçüncü şahıs iyelik ekinin şekli ve işlevleri tartışma konusu olmuştur. Üçüncü şahıs iyelik ekinin zamirle (o) oluşturduğu iyelik grubunda (onun evi, onun gözü), diğer iyelik eklerinde olduğu gibi, bilinen “sahiplik, bütünün parçası” kavramı bulunmaktadır. Ancak ekin isimlerle oluşturduğu bazı tamlamalarda (yıldız bağları, koyun sürüsü, vb.), iyelik-ten çok “belirlilik” kavramı ön plandadır. Türk dilinde, özellikle üçüncü şahıs iyelik ekinin bilinen görevinin yanı sıra, “belirtme/belirlilik” gibi kavramlar ifade edip etmediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. K. Grönbech, “iyelik ekinin aslı görevinin adların belirli şeklini yapmak olduğunu” savunmuş ve eki “harf-i tarif” olarak değerlendirmiştir. (Grönbech 1995: 84). Kazuo Takeuçi'ye göre söz konusu ek, “üçüncü kişi iyelik eki değil, Avrupa dillerindeki harf-i tarif (definite article the la) rolünde veya Balkan dillerindeki belirtme eki gibidir” (Takeuçi 1988: 88). İyelik ekinin “belirtme” işlevi, bazı Türk bilim adamları tarafından da vurgulanmıştır (Korkmaz 2003: 262; Karahan 2004: 1618).

b. İsim tamlamaları (İlgi eki):

İsim tamlamasının tanımında da farklı yaklaşımlarla karşılaşırız. Bazı yazarlar “iki adın birbirine iyelik ilgisile bağlanması”, biçiminde tanımlayarak isim tamlamasının, bir varlığı veya kavramı iyelik sistemi içinde belirtme işlevi olduğunu vurgulamışlardır.

Bazı yazarlar ise ‘bir adın anlamının başka bir ad tarafından tamamlanması’ veya ‘bir adın anlamının başka bir ad tarafından belirli hâle getirilmesi’, biçimindeki açıklamalarla isim tamlamasının ad görevindeki iki öğeden oluşmasını en önemli özellik olarak ifade etmişlerdir.

Bu düşüncelerden de yola çıkarak isim tamlamalarının isme belirlilik kazandırdığını söyleyebiliriz. Ancak iki kelime arasındaki bu bağlantı sürekli değil, geçicidir.

İki üç hafta sonra Şişli'de, cadde üstünde büyük bir apartmanın ikinci katını kiraladılar ve taşındılar. (M.Ş. Esendal, Ev Ona Yakıştı, 18)

Otomobille çöllerde birbirini kovalıyorlar; öyle ki, dünyanın yüzü bunlara dar geliyor. (M.Ş. Esendal, Ev Ona Yakıştı, 107)

Kırgız Türkçesinde de tamlamalardaki tamlayan yani ilgi ekini alan kelime; kelime grubuna belirlilik

kazandırır.

Biröönün üyün çeçmek bar, tikmek cok. (Kırgız Makal Lakaptarı, 129)

Müçösünün belgilüü/ kişi boluuçu balanın, /kirpiginen belgilüü. (Kırgız Makal Lakaptarı, 115)

c. Sıfat tamlamaları:

-İşaret sıfatları (bu, şu, o),

-Genelleyici sıfatlar (her, bütün/tüm)

-Soru sıfatı (hangi)

-Farklılık veya ötekilik belirleyicileri (aynı, öteki, öbür, diğer), sıra bildiren sıfatlar (ilk, son)

Yukarıda adı geçen sıfatlar da kelime grubuna belirlilik kazandırır.

Yanılıp da bir kere aradaki sınırı geçenler için artık bir daha bu güzel topraklara dönmek yoktu. (R.N. Güntekin, Eski Hastalık, 24)

Şu tek çuval unu gördün ya haydi yükle. (M. A. Ersoy, Safahat, 76)

Hangi emelimi hakikate çevirecektim. (Ö. Seyfettin, İDA, 59)

Öteki evde halasız oturmuymuş.

Kırgız Türkçesinde kullanılan işaret zamirleri “bu /mu /bul, uşu, al, oşo / oşon / şon, oşol / uşul, a, mınabu / mınabul, tiği / tiğil / tetigi” de kendinden sonraki kelimeye belirlilik kazandırır.

A too menen bu tonu / Arzıgan kiyik açka ölot (Kırgız Makal Lakaptarı, 109)

Uşu kezde Küröböş menen Çal-Cayloodo malçılar tolo boluuçu. (Altın Beşik, 13)

Tetiği toonu kördünbü, karagay-çer baksan? (Barsbek - Kırgızdardın Kagani, 34)

Tigine öröndördö kıştaktar düpüyöt. (Tabılga, 194)

d. Birleşik İsimler:

Yüzlerce yıllık gözyaşı, bu ağlama duvarını bir santim aşındırmamıştır. (F.R. Atay, Zeytindağı, 69)

Hasan'ın anası onun sütanasıydı. (Ö. Seyfettin, Beyaz Lale, 137)

Alacakaranlıkta üç balıkçının yüzleri hayal meyal ölümlerin kafalarına benziyordu. (H. Balıkçısı, Yaşasın Deniz, 10)

Kırgız Türkçesindeki birleşik isimlere örnek şunlardır:

Köz karaş (Manas Eposu Cönündö-61/9), *kara kiyik* (Kırgızdar I-589/31), *artıkbaş* (Kırgızdar I-617/18), *aç köz* (Kırgız Makal Lakaptarı-70/4), *kuu baş* (Kırgız Makal Lakaptarı-121/-23), *cakazan* (Barsbek - Kırgızdardın Kagani-6/30), *boz bala* (Kanduu Cıdar I-6/21), *alaçakmak* (Barsbek – Kırgızdardın Kagani-4/27), *bir tuugan* (Barsbek – Kırgızdardın Kagani-26/26), *üy-bülöm* (Barsbek – Kırgızdardın Kagani-26/34)

e. Unvan Grubu:

Ahmet Bey, Hüseyin Amca.

Kırgız Türkçesinde unvan grubu örnekleri şunlardır: Azamat bayke, Cazgül ece, Burul ecey, Taalay agay.

Kaynakça:

1. BAŞDAŞ, Cahit (2008), “Türkçede İyelik-Yüklem Sorunu Dede Korkut Örneği”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları (Dede Korkut Dosyası), Volume 3/1, S. 7, Winter 2008, p. 6-13.
2. BAŞDAŞ, Cahit (2009), Orhun Abidelerinde İyelik, Belirtme ve Yüklem Hâli, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009.
3. BOZ, Erdoğan (2007), “Adın Yüklem (Nesne) Durumu ve Tümce nin Nesne Ögesi Üzerine” Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s. 102-108.
4. BOZ, Erdoğan (2008), “Divanü Lügati't-Türk'te Belirli ve Belirsiz Nesne Yapıları”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Volume 3/1, Winter 2008, s. 236-241.
5. KARAHAN, Leyla (1999), “Yüklem (Accusative) ve Ğlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı-1996, Ankara: TDK yayınları, s. 605-611.
6. KORKMAZ, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: TDK yayınları.

Рецензент: д.филол.н., профессор Гулдэн Сагол Юксеккая